

- rens förlag.
- HALONEN, MIA – NYSTRÖM, SAMU – PAUNONEN, HEIKKI – VAATTOVAARA, JOHANNA (tekeillä): *Stadin syntinen s. Käsikirjoitus*.
- LEINONEN, THERESE 2015: Exempel på variation och förändring i större städers språk. – Marika Tandefelt (toim.), *Gruppspråk, samspråk, två språk. Svenskan i Finland – i dag och i går* I:2 s. 35–46. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet.
- LÖNNROT, ELIAS 1845: Muukalaisuudesta Suomessa. – *Suomi. Tidskrift i fosterländska ämnen 1844* s. 159–184. Helsingfors: Finska-Litteratur-Sällskapets förlag.
- PAUNONEN, HEIKKI 1976: Kotikielen Seura 1876–1976. – *Virittäjä* 80 s. 310–432.
- 1980: Finskan i Helsingfors. – *Helsingfors två språk. Rapport* I s. 5–41. Meddelanden från institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur vid Helsingfors universitet. Serie B nr 4. Helsingfors: [Helsingfors universitet].
- 2006: Vähemmistökielistä varioivaksi valtakieleksi. – Kaisu Juusela & Katariina Nisula (toim.), *Helsinki kieliyhteisönä* s. 13–99. Suomen kielen ja kotimaisen kirjallisuuden laitos. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- 2016: *Sloboa Stadissa. Stadin slangin etymologiaa*. Jyväskylä: Docendo.
- REUTER, MIKAEL 2014: *Så här ska det låta. Om finlandssvenska och språkriktighet*. Vasa: Scriptum.
- 2015: Finlandssvenskt uttal. – Marika Tandefelt (toim.), *Gruppspråk, samspråk, två språk. Svenskan i Finland – i dag och i går* I:2 s. 19–34. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet.
- SETÄLÄ, E. N. 1921: *Kielentutkimus ja oikeakielisyyys*. Helsinki: Kustannusyhtiö Otava.
- SNELLMAN, J. V. 1845: Om finska språket såsom skriftspråk. – *Saima* 31.1.1845.
- 1848: Finnes en Finsk Prosa? – *Litteraturblad* 12 s. 376–382.
- TANDEFELT, MARIKA 2019: Finlandssvenska på scenen i hundra år. – Marika Tandefelt (toim.), *Finländsk svenska från 1860 till nutid. Svenskan i Finland – i dag och i går* III:2 s. 375–413. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet.
- TARKIAINEN, VIILJO 1913: Suomenkielen lausumisesta näyttämöillämme. – *Näyttämötaide* 8 s. 153–158.

Karjalaan suostuneita

Marja Torikka & Jaakko Yli-Paavola
(toim.): *Täyttä työtä. Akateemikko Pertti Virtarannan satavuotismuisto*. Helsinki: Karjalan Sivistysseura 2018. 294 s. ISBN 978-952-7193-16-7.

Kaikista työssään ansioituneista ei tehdä muistokirjaa, mutta Pertti Virtarannan kollegoiden, alaisten ja moninaisten matkatovereiden mielestä sellainen oli akateemikko Virtarannasta välttämätön. Marja Torikan ja Jaakko Yli-Paavolan toimittamaan satavuotismuistokirjaan *Täyttä työtä* on kirjoittanut kaikkiaan 12 henkilöä. Kirjan toimittajat ovat päivänneet teoksen al-

kusanat Pertti Virtarannan syntymän satavuotispäivänä 20. toukokuuta 2018.

Teos alkaa Virtarannan lapsuuden koulutien maisemista ja loppuu hänen viimeisiin käynteihinsä itärajan takana. Aiheita riittää karjalan murteiden ja ruotsin- ja amerikansuomen tallentamisesta nauhoitearkiston ja UKANin eli ulkomaanlehtori- ja kielikurssiasiaain neuvottelukunnan perustamiseen. Tietoa saadaan myös Virtarannan vaiheikkaista matkoista kielisukulaisten luo sekä perhearjesta ja kesien vietosta. Teoksen kirjoittamiseen on osallistunut varsinaisten kirjoittajien lisäksi myös Helmi Virta-

ranta, joka on laatinut puolisonsa julkaisu-
luettelon. Viimeisten vuosikymmenten
julkaisut on koonnut Tapani Pitkänen.
Luettelo on 31-sivuinen ja päättyy järjes-
tyslukuun 492. Monet julkaisuista ovat
syntyneet teoksessa kerrottujen matko-
jen ja hankkeiden aineistosta ja ansiosta,
monen kirjan nimi on Helmi Virtarannan
keksimä; moni julkaisu on myös muisto-
kirjan artikkeleiden lähdeluettelossa.

Henkilöluettelo on tietokirjassa hyö-
dyllinen. Tässä kirjassa se on kuusisivui-
nen ja kertoo niin Virtarannan informan-
teista, yhteistyökumppaneista kuin tutta-
vistakin. Myös artikkelien kirjoittajista on
tarkat tiedot kirjan lopussa.

Kirjan ensimmäinen artikkeli, Aimo
Hakasen kirjoittama ”Pertti Virtaranta –
Rautaveden kulttuurimaiseman kasvat-
teja”, käy läpi Virtarannan koulunkäyntiä,
osakuntaelämää ja osallistumista jatko-
sotaan ja kuvaa hänen kasvavaa innostus-
taan ja valtavaa työtään autenttisen puheen
tallentamiseksi. Ei voi välttää ajatukselta,
että Virtarannasta tuli kielentutkija ikään
kuin kotiseutunsa Ylä-Satakunnan, sen
historiallisen keskustan Karkun ja alueen
aiempien kielimiesten ansiosta. Hakanen
nimittäin käy läpi suomeksi kirjoittaneet
merkkihenkilöt 1600-luvun Abraham Kol-
laniuksesta 1700-luvun Antti Lizeliuksen
kautta 1800-luvulla eläneeseen, Lönnro-
tin avustajanakin ansioituneeseen Antero Va-
reliukseen ja päättyy lopuksi Heikki Ojan-
suuhun ja Niilo ja Osmo Ikolaan – kaikki
syntyisin samalta seudulta kuin Virtaranta.
Hakanen muistaa Virtarannan tasaisen
varmaksi esiintyjäksi, erinomaiseksi ihmis-
tuntijaksi ja tilanteiden hallitsijaksi unoh-
tamatta hänen hillittyä ja osuvaa huumo-
riaan. Virtarannan oppilaana ja alaisena
olen samaa mieltä. Esimiehenä Virtaranta
tiesi, mitä tehdään, miten tehdään ja miksi.

Karjalaan ensin

Kirjan artikkeleista Marja Torikan kirjoit-
tama ”Pertti Virtaranta ja karjalan kieli”

on laajin. Siitä selviää, miten Virtaran-
nat taivutettiin 1950-luvun puolivälissä
Lundista Helsinkiin karjalan kielen sana-
kirjaa toimittamaan ja miten Virtaranta
suomen kielen lehtorina Ruotsissa olles-
saan (1948–1955) tutustui Neuvostoliitosta
paenneisiin karjalan murteiden ja lyydin
puhujiin ja äänitti magnetofonilla heidän
puhettaan. Ensi kosketus karjalan puhu-
jiin oli jo sotavuosilta, joina Virtaranta
myös teki haastatteluja ja muistiinpanoja.
Ne kirjoitti koneella puhtaaksi vasta-
vihitty puoliso häämatkalla vuonna 1945.
Virtarannalla näyttää olleen taipumus sat-
tumuksiin, jotka veivät häntä kohti karja-
lan kieltä ja kulttuuria. Esimerkistä käy
Juho Kujolan tapaaminen ja hänen valo-
kuvalevyjä ja tverinkarjalan sanalippuja
sisältäneen matkalaukkunsa kaivami-
nen esiin joulukuussa 1955. Niinpä Vir-
tarannat lähtivät ensimmäiselle Tverin-
matkalleen kesällä 1957 ja seuraavalle jo
vuoden päästä.

Torikalla on ollut käytettävissään sekä
Pertti että Helmi Virtarannan päiväkirjat
ja haastattelut eli yksityiskohtaiset tiedot
kaikista matkoista. Esiin nousevat kau-
niit kuvat muinaisen oloisista maisemista,
karjalaksi huhuilevista paimenista, karja-
laksi pakisevista lapsista ja monista haas-
tatelluista. Nämä alkoivat luottaa ulko-
maalaisiin vieraisiin, jotka arvostivat ja
tallensivat heidän kieltään. Torikka ko-
rostaakaan sekä matkojen merkitystä kertynei-
den aineistojen kannalta että niiden vai-
kutusta karjalaisten itsetunnon nousuun.

Virtarannat tekivät yhdessä kolme Tve-
rin tutkimusmatkaa (1957, 1958 ja 1977),
Pertti lisäksi kaksi matkaa ilman Helmiä
(1963 ja 1971) ja yhden kuvausmatkan
Ylen väen kanssa (1984). Kuljettiin autolla,
jos saatiin auto ja kuljettaja; moottoripyö-
rällä, jos sillä pääsi paremmin; jalan, jos
muu ei auttanut. Kannettavana saattoi olla
kaksi kelanauhuria, tyhjät kelat ja edellis-
ten matkojen kopiokelat tarkistusten teke-
mistä varten – ja lisäksi viemiset haasta-
teltaville. Vuoden 1977 matkalla mukana

oli yhteensä kaksi isoa Tandberg-nauhuria ja kolme pienempää sekä kaksi matkalaukullista uusia ja kopionauhoja. Kaikin paikoin ja kaikin ajoin tutkijoilla ei ollut sähkövirtaa käytettävissä. Silloin otettiin valokuvia ja tehtiin käsin muistiinpanoja, ellei pysäytetty tunniksi pariksi paikkakunnan sahaa sähkövirran saamiseksi. Valokuvia otti erityisesti Helmi mutta myöhemmin myös Pertti Virtaranta. Tverin matkoilta kertyi yli 200 tuntia nauhoitteita ja noin 2 500 valokuvaa. Muistokirjassa itsessään on yli sata kuvaa.

Tutkimusmatkalaisten asuinpaikat olivat usein alkeellisia, kylmiä ja vetoisia. Ruokaa ei aina ollut tarpeeksi, hygienia- tarpeista puhumattakaan. Mutta oli myös toisenlaisia majapaikkoja. Kun asuttiin haastateltavien tai heidän sukulaistensa luona, nämä pitivät Virtarannoista hyvää huolta. Ystävyyttä syvästi puolin ja toisin. Iltaisin Helmi Virtaranta tarkisti litteroimiaan itkuvirsiä paikallisten kertojien ja tutkijoiden kanssa. Torikka mainitsee erityisesti Anna Andrejevna Šutajevan äidilleen esittämän itkuvirren, jota sanotaan maailman kauneimmaksi. Se on nyt olemassa 20 kielellä.

Virtarannat kävivät useita kertoja myös Petroskoin alueella ja Aunuksessa, kahdestaan tai isomman tutkijaryhmän kanssa. Pertti Virtaranta ja ryhmä muita suomalaisia tutkijoita pääsi lopulta myös Vienan kyliin kesällä 1968. Työtahti oli sielläkin kova ja saalis sen mukainen: itkuvirsiä, satuja, sananlaskuja, perinnetietoa, murretta ja valokuvia. Professori Eero Kiviniemi on Torikan mukaan esittänyt arvion, että Virtaranta haastatteli eläessään ehkä jopa 5 000:ta ihmistä.

Mitä tästä kaikesta syntyi? Karjalan kielen aineistosta toimitettiin noin 50 vuodessa kuusiosainen *Karjalan kielen sanakirja*. Osat ilmestyivät vuosina 1968–2005. Pertti Virtaranta oli sanakirjan päätoimittaja vuoteen 1983 saakka ja Helmi Virtaranta sen toimittaja ja sittemmin toimittajaksi. Torikka kertoo, ketkä muut

olivat mukana sanakirjatyössä, kuka pitemmän, kuka lyhemmän aikaa. Toimittajien resurssit olivat yleensä pienet, toimittajia pari kolme.

Ehkä juuri sanakirjahankkeille on tyyppistä niiden pitkä kesto. Ne eivät ole kahden kuukauden eivätkä kahden vuoden projekteja, varsinkaan jos ainekset on kerättävä kansan suusta. Marja Torikka kirjoittaa Virtarantojen työstä, sanakirjan teon vaiheista, omasta osuudestaan ja työurastaan hyvin kauniisti. Lieneekö pitkällä karjalan kielen aineiden kanssa tekemisissä ololla tähän vaikutuksensa.

Mies ja haave: Suomen kielen nauhoitearkisto

Erkki Lyytikäinen kertoo riemukkaalla tyylillä, miten hän joutui stipendiaatiksi avokelanauhureiden maailmaan ja tuli pestatuksi nauhoitearkistoon 49 vuodeksi. Hän vakavoituu kuitenkin pian kertaamaan Suomen kielen nauhoitearkiston perustamisesta (1.2.1959) ja toiminnasta. Ruotsista Virtaranta tämänkin idean sai: suomen murteiden ja sukukielten nauhoittamisen ja tallentamisen tutkimuksen ja opetuksen käyttöön. Tavoitteeksi asetettiin saada jokaisesta suomenkielisestä pitäjästä noin 30 äänitetuntia. Vuosina 1960–1982 tavoite toteutui. Kokoon saatiin noin 15 000 tuntia murreäänitteitä, yksi tunti 333:a suomea puhuvaa henkeä kohti. Tulos on kirjoittajan mielestä kansallisesti ja kansainvälisesti ällistyttävä saavutus. Tämän elävän kielen peruskokoelman lisäksi nauhoitearkistossa on paljon muuta, esimerkiksi yli 3 000 tuntia sukukielten näytteitä ja vielä enemmän niin sanottuja kulttuurihistoriallisia äänitteitä: haastatteluja, esitelmää ja puheita. Arkiston aineistosta kaksi kolmasosaa on käytettävissä myös digitoituna.

Lyytikäinen antaa tiedot arkiston hallinnollisista vaiheista ja luettelee arkistossa työskennelleet 20 vakanaista työntekijää. Hän kertoo avokelanauhureiden

Farmarien ja mainarien luona

Virtaranta teki kolme manteren laidasta laitaan ulottunutta haastattelumatkaa suomalaisten siirtolaisten pariin Yhdysvaltoihin ja Kanadaan. Vuosien 1975 ja 1980 matkoista kertovat Hannele Jönsson-Korhola ja Matti Korhola artikkelissa ”Amerikan-suomen tutkimuksen pioneeri eli PV:n seikkailut suurella Lännellä”. Ensimmäisen matkansa Virtaranta teki jo vuonna 1965. Amerikassakin sattui pieniä yllätyksiä ja ainakin yksi lähesonnettomuus, mutta kertyi myös 465 tuntia äänitteitä, syntyi matkakirja ja mittava, noin 4500 sana-artikkelin *Amerikansuomen sanakirja* – ensimmäinen laatuaan. Siirtolaisasioihin perehdyttyään Virtaranta johti vielä amerikan- ja australiansuomen projektia, jossa työskenteli neljä tutkijaa.

Vielä Karjalaan ja Viroon

Yleisradion toimittajasta Lisa Hovinheimosta tuli Virtarannan hovidokumentaristi. Yhdessä he tekivät kahdeksan suosittua tv-ohjelmaa: Tveristä, Aunuksesta, Vienasta ja Paatenesta sekä inkeriläisistä, setukaisista, vatjalaisista ja vepsäläisistä. Hovinheimo ihmettelee Virtarannan taitoa selvittää neuvostoviranomaisista ja hänen luontevuuttaan haastateltavien ja kuvattavien parissa. Virtaranta oli hänen mielestään aivan eri ihminen virkahuoneessaan kuin matkatoverina ja haastattelijana kentällä. Hovinheimo mainitsee myös Virtarannan tunnetun mielipiteen, että ihmisen pitää joka päivä kirjoittaa muistikirjaansa päivän tärkeimmät asiat.

Kirjassa tehdään vielä neljä matkaa Vianaan Pertin ja toisinaan Helminkin kanssa: ensin koematka perestroikan aikana kesällä 1990, seuraavat vuosina 1991 ja 1993 ja viimeinen 1995. Juminkekosäätiön puheenjohtaja Markku Nieminen on näiden järjestämisessä mukana ja kertoo niistä kirjoituksessaan ”PV:n kanssa Karjalassa”. Hiukan toistoa alkaa lukijalle

tulla, mutta Virtarannalle nämä olivat hänen viimeiset Karjalan-matkansa.

Kirjan viimeisessä artikkelissa ”Vienan veräjillä – Keskustelutuokio Helmi ja Pertti Virtarannan kanssa” Pekka Laaksonen selaa Virtarantojen kanssa heidän matkapäiväkirjojaan. Muistellaan ensimmäistä Vienan-matkaa kesällä 1954 ja kaikkein hankalimpia matkoja. Jopa Virtarantojen huvimatka metsäkämpälle Ruotsissa pääsiäisenä 1953 oli ”täyttä työtä aamusta iltaan”, kun nauhoitettiin ”näitä pohjoisen Karjalan ihmisiä”, litteroitiin nauhoitteita ja tarkistettiin niitä.

Kirja sivuuttaa tietoisesti Pertti Virtarannan yliopistouran, täysimittaisen suomen kielen professuurin, dekaaniudet ja kunniatohtoriudet sekä tieteellisten seurojen hallitusten jäsenyydet ja puheenjohtajuudet. Virtarannan laajasta tuttavapiiristä ja mukanaolosta muun muassa Karjala-yhdistyksissä oli kuitenkin monenlaista hyötyä. Kun esimerkiksi Grigori Makarovin karjala–venäjä–sanakirjaan tarvittiin Petroskoissa paperia, sitä saatiin sinne Suomesta 5000 kiloa parilla puhelinsoitolla ainoana ehtona, että sanakirjassa mainitaan, että se on painettu Enson paperille.

Jään miettimään Virtarannan loputoman ahkeruuden syytä. Tekikö sota ja siitä selviäminen ajasta hänelle niin arvokasta, että jokainen päivä oli käytettävä tarkkaan hyödyksi? Virtaranta kuoli 9.7.1997. Oulun lehtoripäivillä samana vuonna ulkomaanlehtorit joivat Virtarannan toivomuksesta maljan hänen muistokseen ja lauloivat hänen lempilaulunsa ”Oi niitä aikoja”. – Kyllä PV:kin osasi istua iltaa, iloita ja laulaa.

RAIJA LEHTINEN
etunimi.sukunimi@pp2.inet.fi

Kirjoittaja on eläkkeellä oleva oikeustieteellisen ja valtiotieteellisen tiedekunnan äidinkielen lehtori.